

РЕЦЕНЗИЈЕ И ПРИКАЗИ

Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве : [зборник радова са Међународног научног скупа „Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве (1219–2019): историјско, богословско и културно наслеђе“, 10–14. децембар 2018. Православни богословски факултет, Београд]. 1 / [главни уредници Владислав Пузовић, Владан Таталовић]. – Београд : Православни богословски факултет Универзитета ; Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, 2020 (Београд : Издавачка фондација Српске Православне Цркве Архиепископије београдско-карловачке). – 541 стр. ; 25 cm ; ISBN 978-86-7405-227-3 (ПБФ)

Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве : [зборник радова са Међународног научног скупа „Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве (1219–2019): историјско, богословско и културно наслеђе“, 10–14. децембар 2018. Православни богословски факултет, Београд]. 2 / [главни уредници Владислав Пузовић, Владан Таталовић]. – Београд : Православни богословски факултет Универзитета ; Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, 2020

(Београд : Издавачка фондација Српске Православне Цркве Архиепископије београдско-карловачке). – 523 стр. ; 25 cm ; ISBN 978-86-7405-228-0 (ПБФ)

Крајем прошле године објављен је зборник радова са Међународног научног скупа *Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве (1219–2019): историјско, богословско и културно наслеђе*, који је одржан на Православном богословском факултету Универзитета у Београду од 10. до 14. децембра 2018. године. Јубилеј осамстогодишњице наше помесне Цркве научно је обележен са благословом блажене успомене Његове светости патријарха српског господина Иринеја (1930–2020) и под покровитељством Светог Архијерејског Синода. Главна идеја научног скупа посвећеног јубилеју аутокефалности наше помесне Цркве била је да се критички сагледа историјски пут Српске Цркве, њено богословско и културно наслеђе. Поседна пажња је била посвећена критичком промишљању и анализирању историјских и канонских чинилаца стицања самосталности Српске Православне Цркве у XIII веку. Поред тога, пажња је била посвећена другим важним аспектима осмовековне историје наше помесне Цркве, како би се пружила

потпуна слика, од средњег века, преко периода турске владавине и каснијег деловања покрајинских српских Цркава, до новијег доба, у коме је уједињена Српска Православна Црква са српским народом делила сва историјска искушења. Историјски пут Српске Православне Цркве праћен је путевима српског богословља, од Светог Саве, до Јустина Поповића и Николаја Велимировића. Како би осмовековна историја Српске Цркве била јасније сагледана, пажња је посвећена њеном рукописном, просветном и уметничком наслеђу. Бројним темама научног скупа је приступљено интердисциплинарно. Улога Српске Православне Цркве и њено место у српској историји, науци и култури сагледани су из историографског, богословског, археографског, философског, правног, уметничког и филолошког угла. У раду скупа учествовало је више од стотину научних радника из земље и иностранства. За коначно објављивање у зборнику се нашао осамдесет и један рад, распоређен у два тома.

Први том зборника је посвећен историјском путу Српске Православне Цркве и обухвата четрдесет и један рад. У њему преовлађује неколико целина, које покривају целокупну историју наше помесне Цркве. Првој групи припадају радови у којима су представљене синтезе досадашњих погледа и нови увиди у питања која су везана за стицање самосталности Српске Православне Цркве у XIII веку. Након њих следе радови посвећени средњовековној српској црквеној историји, а затим радови посвећени Српској Православној Цркви под османском влашћу, Карловачкој митрополији и другим српским покрајинским Црквама. Први том зборника се завршава групом радова која је тематски везана за српску црквену историју у XX веку.

У други том зборника, који има две целине, смештен је преостали део од четрдесет радова. Прву целину чини тринаест радова, који су посвећени темама из историје српске богословске мисли. Први део ове целине чине радови који осветљавају богословље Светог Саве, други део чине радови посвећени светосављу, док трећи чине радови о развоју српске богословске науке у XIX и XX веку. Другу целину другог тома зборника чини двадесет седам радова, који су посвећени културном наслеђу Српске Православне Цркве. У њима се анализира српско рукописно наслеђе, просветна улога Српске Православне Цркве, као њен допринос српској и европској уметности. Радови су објављени на српском, руском и енглеском језику, односно на језицима на којима су излагани на научном скупу.

У изради и припреми овог обимног издања учествовало је више од стотину аутора и рецензената, као и стручног и техничког особља са више од двадесет високошколских и научних институција из земље и иностранства. Главни уредници зборника су др Владислав Пузовић и др Владан Таталовић, који су успешно обавили тежак и веома одговоран посао. Указали су на то да захвалност за одржавање научног скупа и објављивање овог зборника припада епископу бачком проф. др Иринеју Буловићу и новоизабраном предстојатељу Српске Православне Цркве проф. др Порфирију Перићу, за помоћ и подршку у свим фазама великог научног догађаја. Велики допринос остварењу подухвата пружили су сви предавачи и запослени на Православном богословском факултету Универзитета у Београду, а нарочито његови студенти.

Поводом научне прославе осамстогодишњице Српске Православне Цркве, блаженопочивши патријарх српски

Иринеј је нагласио посебан значај издавања зборника *Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве (1219–2019): историјско, догматско и културно наслеђе*. Посебан је, према његовом мишљењу, утолико што се ово издање појављује у тренутку када Српска Православна Црква прославља и стогодишњицу од уједињења дотадашњих српских покрајинских Цркава, и обнављања патријаршијског статуса и уједињења Српске Цркве, као и стогодишњицу рада њене највише просветне установе – Православног богословског факултета Универзитета у Београду. „Научна и стручна јавност наићи ће на нова открића и свеже увиде, због чега верујем да ће издање стећи статус референтног... Тако и ово издање представља одраз светосавског стваралаштва у једном историјском тренутку“, закључио је блаженопочивши патријарх српски Иринеј у својој уводној речи.

МИЛЕ СУБОТИЋ

Осам векова Српске Православне Цркве у Црној Гори. Од Зетске епископије до Миштрополије црногорско-приморске, ур Драгиша Бојовић. Ниш: Међународни центар за православне студије, Центар за црквене студије, 2021, 528 стр.; ISBN 978-86-80136-23-3

У издању Међународног центра за православне студије и нишког Центра за црквене студије, а уз подршку Митрополије црногорско-приморске и Секретаријата за вјере Републике Српске, почетком 2021. године објављен је тематски зборник радова *Осам векова Српске Православне Цркве у Црној Гори. Од Зетске епископије до Миштрополије црногорско-приморске*, који својим квалитетом спада у сам врх црквеноисторијских публикација Српске Цркве. Овај зборник, на нешто више од 500 страница тврдог повеза, садржи двадесет

четири научна рада, наших и страних истакнутих историчара, који су дали значајан допринос осветљавању историјског пута и развоја Српске Цркве у Црној Гори.

У уводној речи проф. др Драгише Бојовића наглашава се потреба која се јавила за објављивањем овог зборника услед „осећања дуга и потребе да се покаже поштовање према оним догађајима у прошлости што су одавно постали незаобилазни идентитетски знак“, али и због савремених околности у којима се пронашао српски народ у Црној Гори. Поред захвалности издавачима и сарадницима на подршци приликом реализације овог пројекта, др Бојовић се нарочито захваљује и блажене успомене митрополиту црногорско-приморском Амфилохију, који је „инсистирао да се посебна пажња обрати на питање тзв. аутокефалије Митрополије за вријеме књажевине и краљевине Црне Горе“.

Како су радови у зборнику назначени хронолошким редоследом, тако се први рад односи на „Оснивање Зетске епископије“, чији је аутор др Катарина Митровић, научни сарадник у Центру за географију и историјску демографију Филозофског факултета у Београду. У овом раду се говори о разлозима који су утицали на Саву Немањића да за седиште Зетске епископије одреди запустели манастир Светог арханђела Михаила на Превлаци у Боки которској и дају се нова промишљања о овом историјском моменту.

У раду „Духовно подручје и границе Зетске епархије у средњем веку“, који су удружено писали др Синиша Мишић и др Марија Копривица, професори Филозофског факултета Универзитета у Београду, обрађује се питање „територијалног опсега Зетске епархије Српске цркве од њеног оснивања до пада под турску власт“. Аутори су настојали да покажу како су границе Зетске епископије у многоме превазилазиле обим саме Зете.

Будући да рад представља хронолошки преглед развоја Зетске епископије, писци су приказали да у погледу граница није постојало већих осцилација све до XV века, када су српске земље остале без свог световног поглавара, што се одразило на црквену организацију.

Настављајући обрађивање теме Зетске епископије, др Александар Узелац, научни сарадник при Историјском институту у Београду, у раду „Немањићка Зета у де-„Католици и Православци у *Млејачкој Албанији* у другој половини XVIII века“, анализира податке „из западноевропских наративних извора, углавном хроника и путописа, везаних за простор средњовековне Зете током Немањићке епохе“. Сви обрађени извори су римокатоличке провенијенције и због тога су они од велике важности за истраживање локалне римокатоличке црквене организације, која нам даје доста података о одликама и приликама средњовековне Зете.

Наредна два рада дотичу се династије Балшића. Наслов првог рада, аутора Свјетлане Самарџије, гласи „Балшићи и очување немањићке црквене традиције у Зети“. Из садржаја овог рада добијамо податке о владавини Балшића, као и о пореклу династије, које се, према њиховом сведочењу, везује за Немањиће. Други рад насловљен „Златном страном (Народна проза о Јелени Баошићки и Сандаљевици)“, ауторке др Кристине Митић, професора Филозофског факултета Универзитета у Нишу, пружа нам широку анализу народне поезије кроз оквир историјске критике. Ишчитавајући народну лирику, др Кристина Митић даје широк спектар историјских претпоставки које се налазе иза субјеката лирског стваралаштва, а нарочито личности Јелене Баошић.

Др Борис Стојковски, професор Филозофског факултета у Новом Саду, у раду „Од Херцеговине и Црне Горе до Ураха. Живот и дело Јована Малешевца“

даје својеврстан портрет личности која је остварила везу између данашње Црне Горе и најсевернијих јужнословенских крајева (тло данашње Словеније) и „пионира православно-протестантске сарадње у XVI веку“. Рад прати живот Јована Малешевца, као и контроверзе које су га пратиле.

У садржају овог зборника налази се и рад италијанских историчара Марије Маричеле Ферачоли и Ђанфранка Ђируада, „Католици и Православци у *Млејачкој Албанији* у другој половини XVIII века“, који је писан на основу необјављених докумената сачуваних у библиотеци Музеја Котор у Венецији. Он прати историју последњих година венецијанског присуства на црногорском приморју, гледано из два угла: „венецијанске администрације у тзв. *Млејачкој Албанији* и кроз песимистичне и разочаране погледе поданика“. Рад кроз седам поглавља анализира односе православаца и католика у овом историјском тренутку.

Професор Богословије Светог Петра Цетињског Васиљ Јововић у свом раду „Култ Светог Василија Острошког у Црној Гори до 1941. године“ разматра ово питање ослањајући се на црногорску периодику и књигу *Чудеса Свјетлој Василија Острошкој*. Аутор настоји да покаже каква је био развојни пут овог светитељског култа почев од XVIII века, када је култ био раширен на простору Старе Херцеговине, Црне Горе и суседних области, преко времена када је био најизраженији, тј. у време владавине Петровића Његоша и нарочито за време Књажевине Црне Горе.

У раду „Митрополит Арсеније Пламенац у дискурсу времена у којем је живио“ свештеник Јован Пламенац говори о свом претку – митрополиту који је живео „у времену непрестане, често и сурове борбе главара црногорских племена у Црној Гори, која је често излазила ван њених граница“. Како би најбоље

представио сплет околности у време митрополита Арсенија, аутор је представио историјске прилике од митрополита Данила (1670–1735), затим његових последника Саве (1735–1781) и Василија (1750–1766), али и цара Шћепана Малог.

Задржавајући се на поменутом историјском периоду, др Ненад Нинковић, професор Филозофског факултета у Новом Саду, прилаже рад „Хиротонија Петра I Петровића Његоша у Сремским Карловцима“, осврћући се и на ситуацију у којој се задесила Српска Црква укидањем Пећке патријаршије 1766. године. Како у Пећи није било епископа, тадашњи митрополит у Карловцима Мојсије Путник је, заједно са два епископа, за цетињског митрополита хиротонисао Светог Петра Цетињског 1784. године у Сабornoј цркви у Сремским Карловцима. О времену његовог наследника, Петра II Петровића Његоша, пише Слободан Бобан Јокић у раду насловљеном са „Живот Цркве у Црној Гори у доба Петра II Петровића Његоша 1813–1851“. У овом раду су обухваћене историјске, политичке, социјалне, економске и богословске чињенице у оквиру којих се одвијао богослужбени живот Цркве у Црној Гори у поменутом периоду.

У радовима „Аутокефалија јуче и сутра“ професора Православног богословског факултета у Београду др Растка Јовића и „Атинска Синтагма из 1855. године и 'аутокефалност' Православне Цркве у Црној Гори“ др Далибора Ђукића, професора Правног факултета у Београду, са различитих аспеката се сагледавају савремени проблеми у којима се пронашла Црква у Црној Гори. Говорећи о овом проблему, аутори су пружили важне паралеле и историјско-канонска сведочанства о аутокефалији и неприликама са којима се Српска Црква борила од самог њеног добијања.

Наредна два рада, „Између државне политике, етнофилетизма и канона области Српске Цркве на прелому велика“ др Горана Васина и „Цетињски митрополит Митрофан Бан у васпостављању Српске Патријаршије 1920. године“ Драгана Радомана, анализирају историјске чиниоце са простора Црне Горе почетком XX века који су утицали на обнављање Српске патријаршије. Аутори се, на основу историјске документације и сведочанстава, осврћу на новонастале историјске околности оличене у ратним дејствима и њиховим последицама.

Рад „Отуђени рукописи манастира Рођења Пресвете Богородице на Цетињу“ аутора Милене Маргиновић излаже резултате истраживања о рукописима који су припадали поменутом манастиру, а изгубљени су након губитка државне самосталности. Од тог момента књиге су „лутале широм простора које је насељавао српски народ“.

Текст „Служба митрополита Михаила (Јовановића) Св. Стефану Пиперском“ др Александра Наумова, професора са Академије Супраска у Пољској, сведочи о важном подухвату митрополита Михаила на обједињавању Србљака из 1861. године. Чланак анализира службу Светог Стефана као најбољи пример односа српске и словенске химнографије.

Др Драгиша Бојовић у раду „Григорије Божовић о Његошу и његовом светителству“ обрађује личност овог писца, који је већ 1925. године Петра II Петровића Његоша називао светим. У раду се скреће пажња на Божовићеве текстове у којима писац говори о Његошу и значају његовог дела.

Професор Православног богословског факултета у Београду др Богољуб Шијаковић, кроз рад „Наставници цетињске Богословско-учитељске школе Лазар Т. Перовић и Лазо Поповић као

философски и теолошки писци“, користећи се библиографским подацима, даје портрете поменутих личности, али и разматра поједине аспекте њихових философских и теолошких списа, који су у овом раду укратко и поменути. Рад који следи такође представља портрет једног црквеног великодостојника по имену Серафим Царић, који је од цркве препознат као свештенотученик. Др Ружица Левушкина из Института за српски језик САНУ у тексту „Свештенотученик Серафим Царић – животопис, писано насљеђе и црквени живот Пљеваља у његово вријеме“ даје не само његов опис него и опис историјских датости тога момента, користећи се записима из Летописа свештенотученика Серафима.

У зборнику се налазе и текстови који обрађују савремене историјске околности, као и личност блаженопочившег митрополита Амфилохија. Радови „Православна митрополија црногорско-приморска и независна Црна Гора“ свештеника др Велибора Џомића и „Закон о слободи вјероисповијести и универзалности људских права“ др Дејана Мировића скрећу пажњу на закон донет 2019. године који представља велики ударац Српској Православној Цркви у Црној Гори. Описујући континуитет постојања Српске Цркве од 1219. године, аутори настоје да покажу све мањкавости и противречности овог устава. На крају, личност која је стала као предводник одбране Цркве у Црној Гори јесте блаженопочивши митрополит Амфилохије Радовић, коме су посвећена два текста, у којима се разматрају елементи његовог научног и књижевног стваралаштва. Први рад др Владимира Цветковића „Митрополит Амфилохије Радовић о Светом Григорију Палами: следећући Светом Јустину Ђелијском“ истражује утицај Светог Јустина на научни допринос митрополита истраживању Светог

Григорија Паламе, које је данас препознато као једно од најреферентнијих у целом православном свету. Текст др Слађане Алексић „Трептаји неизрецивог у поетској мисли митрополита Амфилохија Радовића“ разматра „унутарње делање митрополита Амфилохија, богومислије које се у тиховању, твори умом, у молитвеним стиховима духовне насладе“.

Овај тематски зборник радова, уз двотомно издање зборника *Осам векова аутокефалије Српске Цркве*, објављеног крајем 2020. године, представља велики допринос изучавању историје помесне Српске Цркве, будући да су поменути радови обухватили велики хронолошки оквир постојања Цркве на једном простору, од самог њеног почетка, па све до проблема јављеним у нашим данима. Поред тога, значај овог зборника је у томе што поједини радови остају као записано сведочанство борбе коју је Црква поднела у циљу да се одупре нападима који су били директно усмерени против његог бића, али и сведочанство непоколебивости вере њених служитеља.

ЛАЗАР МАРЈАНОВИЋ

Antony Kaldellis, *Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium*. Cambridge MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 2019, 373 стр.; ISBN 9780674986510

Земља Ромеја: народности и царство у Византији још једна је у низу од новијих публикација светски истакнутог византолога Антонија Калделиса. Њен аутор је не само један од најплоднијих у данашњици већ и међу најхрабријим научницима чије идеје мењају поједина схватања о историјском феномену *Византије*. Професор Калделис својим хипотезама изграђеним на дубоким сведочанствима извора из темеља потреса вишевековне византолошке идеје на Западу. Ова књига доводи у питање одрживост највеће

заблуде о Источном римском царству како на Западу, тако и у византологији уопште. Основна идеја књиге јесте да *Византија* није постојала у светлу терминологије и идеолошког погледа на њу од стране Хијеронима Вулфа и Едварда Гибона. Напротив, ова књига деконструираше *Византију* као такву и реконструираше њен феномен у светлу историјских извора у њима доследном термину *Романије* или *Земље Ромеја*, царевине Римљана на Истоку, чија је историја читав један миленијум обликовала хришћанску цивилизацију Европе, Медитерана и Оријента.

Истраживање *Земље Ромеја* у овој књизи не дотиче се само терминологије већ и самог бића, идентитета и схватања појма народности широм Ромејског царства. То је нарочито важно када се има на уму да је поменуто царство било својеврсни модел и предводник читаве православне икумене и њених народа, што је Оболенски својевремено именовао *Византијским комонвелџом*. Из тих разлога књига која је пред нама нуди достојно штиво које користи изучавању *Историје Византијске цркве*, такође њен садржај има значај за комплетну *Историју Цркве*.

Књига се састоји из два дела. Први део (стр. 1–120) почиње са историјатом негирања римског идентитета Источног римског царства. Одрицање тог идентитета кроз интервалне изазове долази са Запада, почевши са Карлом Великим на почетку IX века. Отимање о римско наслеђе и жеља за присвајањем природног достојанства које је носило Царство на Истоку стварало је западњачке стереотипе који су на концу изродили идеју о „Царству Грка“ на Истоку. Стереотипи су политички били мотивисани све до савременог доба. Аутор казује да је такав стереотип одомаћен чак и у јелинској

историографији, будући да је импоновало Јелинима да појам „Византије“ представе као искључиво сопствену средњовековну историју. Други наслов првог поглавља бави се „римском народношћу“ царства (стр. 38–80). У њему писац доказује да је већина популације себе доживљавала као јединствену источноримску нацију, те да су сами себе називали „Ромејима“ и, што је у контексту извора најбитније, тако су били посматрани од стране суседних држава. Треће поглавље првог дела доноси аутентични појам *Романије* (Ρωμανία) као националне државе Римљана у средњовековном смислу. Грчки језик који се користи као највећи аргумент у презентацији „јелинског поимања царства“, Калделис аргументовано објашњава римским језиком средњег века (*lingua franca*). Наиме, слично данашњем примеру када се Американци користе енглеским језиком, али то их национално не чини Енглезима – тако су се и Ромеји користили јелинским језиком, доживљавајући га националним језиком своје цивилизације.

Други део књиге (стр. 121–268) започиње поглављем о етничкој асимилацији народа. Велика и привлачна моћ *Романије* кроз њену културу, верску, политичку и економску моћ деловала је асимилаторно на околне народе, претпајући идентитет страног фактора у ромејску самосвест. Следеће поглавље се бави „Јерменском заблудом“ описујући чврсти национални карактер Јермена, који се у својеврсном феномену противио асимилацији. Истовремено, аутор демистификује историјско порекло многих царева који су сматрани националним Јерменима. Последња два поглавља другог дела баве се питањем да ли је царство у врхунцу средњовековне моћи било царевина у класичном смислу? Аутор пружа закључак да је *Романија* пре

била етнички монолитна држава која је владала широким просторима других народа већ заокруженим светом сопственог националног простора.

На концу треба истаћи да ова књига чини храбар искорак – покренут ауторитетом и научним достигнућима аутора – ка исправнијем поимању ромејске историје. Заправо књига *Земља Ромеја* представља ако не директну прекретницу онда сигурно снажан почетак преласка из „византијске“ у „ромејску“ историографију. Аутор закључује да Византија нити је постојала нити је била царство, већ природни продужетак римске историје из антике до краја средњовековног периода. Другим речима наметнути појам *Византије* од стране германских историографских школа и њихових идејних праваца ускоро би могао постати прошлост. Захваљујући радовима професора Антонија Калделиса и новог правца византолошке мисли, могли бисмо да говоримо о будућој *ромејологији*. Такође, на месту *Византије* могао би да заживи историјски правилан појам *Романије* – *Земље Ромеја*, како и гласи наслов ове књиге, која истраживачкој и научној јавности пружа подстрек освежења и новог полета према проучавању историје *Источној римској царстви*ва.

Славиша ТУБИН

Воссоединение Киевской митрополии с Русской православной церковью. 1676–1686 гг.

Исследования и документы,

Под общей редакцией митрополита

Волоколамского Илариона. Москва:

Церковно-научный центр

«Православная энциклопедия», 2020, 912 стр.;

ISBN: 978-5-89572-074-5

У оквиру XII међународне конференције „Духовно и светско образовање: историја односа – савременост – перспективе“ 27. октобра 2020. године у Кијевској духовној академији одржана је промоција

књиге *Воссоединение Киевской митрополии с Русской православной церковью. 1676–1686 гг. Исследования и документы* (Уједињење Кијевске митрополије са Руском Православном Црквом. 1678–1686. Истраживања и документи). Иако је обичај да се монографије издају поводом некаквог свечаног и значајног јубилеја, овај пут то није био случај. Ова монументална студија, на преко 900 страна, настала је из потребе да се данас путем историјске и канонске анализе пружи аргументован одговор на једнострану упад Цариградске патријаршије на канонску територију Руске Православне Цркве. Тај потез Цариградска патријаршија оправдава изговором ревидирања своје историјске одлуке из 1686. године о уједињењу Кијевске митрополије са Руском Православном Црквом. О томе је Цариградска патријаршија обавестила после седнице Синода у октобру 2018. године, на којој је, осим тога, било решено да се Украјинској Цркви додели аутокефалија, да се у Кијеву формира ставропигија васељенског патријарха, као и да се украјински расколници приме у црквено општење без покајања и у чину у којем пребивају.

За разлику од ранијих, понекад тенденциозних покушаја да се анализирају различити извори, ово издање црквенонаучног центра „Православна енциклопедија“, издато по благослову патријарха московског и све Русије Кирила, а под руководством председника Одељења за међуцрквене односе Московске патријаршије митрополита волоколамског Илариона, представља целовит и свеобухватан скуп извора из руских архива од 1676. до 1686. године о историји уједињења Кијевске митрополије са Руском Црквом 1686. године и данас најкомплетнији зборник архивских докумената о овој теми. Од 246 објављених архивских докумената, око две стотине је први пут објављено у овом научном раду.

У њима се садрже докази о тешком положају православних верника на територији тадашње Пољске и Литваније, аутентично сведочанство о свим фазама преговора који су претходили уједињењу, као и писма и акти цариградских патријараха. Текстови су опремљени научним коментари-ма и преведени, по потреби, на савремени руски језик. Објављени текстови пажљиво су истражени и анализирани од стране водећих руских научника. Ауторски тим је предводио доктор историјских наука, дописни члан Руске академије наука Борис Николајевич Флорја. Свој допринос у овај научни подухват уложили су и Д. Е. Афиногенов, доктор теологије, свештеник Михаил Желтов, доктор историјских наука, К. А. Кочегаров, Н. П. Чеснокова и М. Р. Јафарова.

Читаоцима овог издања уводним речима се обраћа митрополит волоколамски Иларион. Говорећи о значају и актуелности ове књиге, митрополит изражава наду да ће она допринети дубљем и објективнијем сагледавању и проучавању једног од кључних догађаја у историји Руске Православне Цркве, који је данас тема дискусија у научној и црквеној средини (6).

Осим 246 архивских докумената о околностима уједињења Кијевске митрополије са Руском Православном Црквом, у овом издању су објављена и научна истраживања односа Москве, Кијева и Цариграда од 1676. до 1686. године (33–140) (Б. Н. Флорија, К. А. Кочегаров, Н. П. Чеснокова, М. Р. Јафарова). Уз то, читаоци могу да се упознају са истраживањима свештеника Михаила Желтова о идеји јединства Руске Цркве у византијско доба (7–32), као и о облицима помена јерарха током литургије у словенској традицији (884–894). Још једно истраживање Желтова објављено у овој књизи изискује посебну пажњу. Наиме, на крају овог издања он даје исцрпан коментар о актима

цариградског патријарха Дионисија IV од маја до јуна 1686. године који садрже решење о прелазу Кијевске митрополије из цариградске јурисдикције под јурисдикцију Московске патријаршије, као и молбу о материјалној помоћи (844–883).

Говорећи о проученој архивској грађи, Сергеј Кравец, директор црквенонаучног центра „Православна енциклопедија“, наводи да документи јасно показују да је одлука о преносу Кијевске митрополије у састав Руске Православне Цркве у то време било једино могуће решење за очување православља на територији пољско-литванске државе; да је иницијатива за уједињење са Руском Православном Црквом поткла од украјинског народа, од саме Кијевске митрополије, њеног свештенства и верника; да супротно недавним тврдњама Цариградске патријаршије, њена одлука 1686. године о преносу Кијевске митрополије у састав Руске Православне Цркве није садржала ограничена овлашћења и била привременог карактера, већ је била коначна и неопозива.¹

Иако је анализом архивске грађе која је представљена у овој књизи могуће доћи до таквих закључака, постоје и поједини истраживачи којима смета „москвоцентричност“ овог издања.² Критичари овог зборника указују на то да су сви извори из руских архива (Руски државни архив древних аката, Државни историјски музеј древних рукописа, Одељење рукописа Руске националне библиотеке у Санкт Петербургу итд.), стога је неопходно да се у ову књигу, која је свакако велики подухват, додају извори и акти из архива осталих држава које се помињу у објављеним

¹ Воссоединение Киевской Митрополии с Русской Церковью: как это было и почему, <http://www.pravoslavie.ru/122077.html>.

² Ченцова, Вера. „Воссоединение.“ *Вестник «Альянс-Архео»* № 30 (2019): 170.

документима. И поред тих критика, треба истаћи напоре истраживача који су допринели томе да обим књиге буде већи од 900 страница. Али у већој мери фасцинира чињеница да је група истраживача основни део, тј. обраду архивске грађе урадила за мање од годину дана. Како наводи Кравец, патријарх Кирил је предложио патријарху Вартоломеју током личног сусрета крајем августа 2018. године да се оснује заједничка радна група која би заједно провела истраживање прикупљене грађе о спорној теми. Међутим, Вартоломеј на то није пристао.

Стога, треба истаћи да је ово још један издавачки подухват „Православне енциклопедије“ усмерен ка превазилажењу неоснованог упада Цариградске патријаршије у јурисдикцију друге помесне Цркве. Слична ситуација и идентичан одговор Руске Православне Цркве десио се у вези са питањем Православне Цркве у Естонији. Тада је „Православна енциклопедија“ објавила књигу у два тома *Православље у Естонији: истраживања и документи*³ и тиме дало научно утемељен одговор на самовољно решење Васељенске патријаршије да оснује своју паралелну структуру на територији Естоније.

Иако настала у рекордно кратком року због потребе за одговором на актуелно црквено питање, представљена књига је темељна научна студија, која кроз до сада необјављену архивску грађу, стручне коментаре и научна истраживања приказује стање које било непосредно пре и током уједињења Кијевске митрополије са Руском Православном Црквом 1686. године. Стога је овај зборник свакако незаобилазна библиографска јединица за оне који се баве актуелним стањем у

православном свету и интересују за међуцрквене односе, а желе да сазнају о стању Кијевске митрополије у XVII веку на основу извора, а не само из (не)пристрасних чланака на интернет порталима западних домена.

НИКОЛАЈ САПСАЈ

Konrad Raiser, *The Challenge of Transformation: An Ecumenical Journey*, translated by Stephen G. Brown. Geneva: World Council of Churches Publications, 2018, 256 p.; ISBN 978-2-8254-1697-6

In the last decades, the autobiographical writing has become important both for philological investigation, philosophy or religion and theology. While important publishing houses like Cambridge have started to release books of studies and monographs dedicated to the history of autobiographical writing in different spaces (like: Adam Smith (ed.), *A history of English autobiography* (New York: Cambridge University Press, 2016), Adam Smyth, *Autobiography in Early Modern England*, New York: Cambridge University Press, 2010), Liam Harte (ed.), *A history of Irish autobiography* (New York: Cambridge University Press, 2018), or Maria DiBattista, Emily O. Wittman (eds.), *Modernism and autobiography* (New York: Cambridge University Press, 2014), World Council of Churches have recently published memorial books like the one of Baldwin Sjollema (*Never Bow to Racism* (Geneva: World Council of Churches Publications, 2015), or Konrad Raiser (*The Challenge of Transformation: An Ecumenical Journey* (Geneva: World Council of Churches Publications, 2018).

The latest one, that we will try to present there, contains the witness of a man that played a very important role in the Ecumenical Movement. Author of some important books on theology and ecumenism (like: *To Be the Church – Challenges and Hopes for a New Millennium* (Geneva: World Council of

³ *Православие в Эстонии: исследования и документы*. Москва: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия“, 2011.

Churches Publications, 1997), *Identität und Sozialität*, in 1971; *Ökumene im Übergang*, in 1989, or *Wir stehen noch am Anfang – Ökumene in einer veränderten Welt*, in 1994), and of studies and articles in theology, evoked and remembered even today (in articles like: Martin Robra, “Konrad Raiser: The Challenge of Transformation,” in *The Ecumenical Review* 70: 1 (2018): 30–34), Reverend Konrad Raiser was and is an important nowadays theologian. With an important educational background from the German space (for more information see: http://www.wcc-coe.org/wcc/press_corner/pc_konrad-bio.html, accessed 12. 04. 2018), he became since his ordination, in 1964, an important worker in the ecumenical field, as he shows in his autobiography.

Segmented in 12 chapters (following most probably a number that has a very important resonance for the Christian space) his book, that he began to write in 2013 and then continued in the next years after his retirement from the Ecumenical movement (where he was General Secretary for one decade), focuses on his experience in the ecumenical area and presents the way of Ecumenism, defined by him as “Gratitude and Commitment” (cf. Konrad Raiser, “The Way of Ecumenism. Gratitude and Commitment,” in *The Ecumenical Review* 70: 1 (2018): 35–48). Therefore, as he shows in the foreword, it starts in this way:

“Ten years after having retired as general secretary of the World Council of Churches, I wrote an account of my experiences during more than three decades in the service of the ecumenical movement. I deliberately prepared this account in my native German language in order to share this personal harvest with colleagues and friends back home. I also wanted, at least indirectly, to report back to my church and to my university, which had granted me leave for my responsibilities in the WCC” (p. IX).

Dedicated to the memory of Philip Potter (1921–2015), who was for the author “the most important companion on the ecumenical journey” (p. XII), the memorial work speaks in its first chapter about his education in Germany (p. 1–2), author’s arrival at WCC (p. 3–5), his ecumenical convictions at the beginning of his work (p. 7–11), the way how he joined “Faith and Order” commission (p. 7–11), his relationship with the aforementioned Potter and his election as General secretary of WCC (p. 19–20), the tensioned relationship with the Roman Catholic Church in the 60^{ties} (p. 12–13), different meetings of the commissions where he was member and other interesting topics. In the second one (p. 21–50), he speaks about the new problems faced by WCC like Racism (p. 24–25), or Christian Rights (p. 25) and about the realities that have influenced the movement at the beginning of his activity, while in the following ones he will present some important assemblies (p. 39–53), their crises and conflicts (p. 55–93 et passim), underlining the way how each Assembly have shifted the ecumenical and missionary paradigm.

An important emphasis is given also by Konrad Raiser to the relationships with Roman-Catholic Church and their evolution (p. 144–146) or to the ones with the Orthodox Church and the crises that have accompanied them (p. 157–160). As a general secretary who saw, during his mandate, the event of withdrawal of the two of them, namely the Bulgarian and the Georgian one, both in 1997, he is for sure most mandated man who can describe these moments and present their impact on the ecumenical movement. Therefore, there more than in other places, his notes are, for an Orthodox reader, but not exclusively, very important and interesting.

Topics like violence (p. 173–200) and the work of the Ecumenical Movement in its eradication are also presented there together with the desire for unity and its understanding (p.

201–214), which is placed as a conclusion by the former general secretary of WCC.

His teachings, that can surely be criticised by a reader who wants to see only the theological point of view of them and to understand his own doctrine in a fundamentalist way, are first of all not a theological treatise, but a personal reflection, accompanied with rich theological and historical information.

They will surely be useful for a future history of the Ecumenical Movement, but also for the history of Christianity and theological debates. Their publication under WCC press is a tribute offered to their author which is, if not equal, at list close to Nathan Söderblom, Willem Adolph Vissert Hooft and other parents of the Ecumenism.

MAXIM IULIU-MARIUS MORARIU